

ARTYKUŁY I MATERIAŁY / ARTICLES AND PAPERS / ARTIKEL UND MATERIALIEN

Robert Tomasz Roguszka

Olsztyn, Polska

akszugor@o2.pl • <https://orcid.org/0000-0001-7707-6650>

Od pruskiego *Eichamt* do polskiego Urzędu Miar. Przyczynek do dalszych badań nad administracją miar na Warmii, Mazurach i Powiślu (1868–1966)

From the Prussian *Eichamt* to the Polish Office of Measures. Contribution to further research on the administration of measures in Warmia, Mazury and Powiśle (1868–1966)

Vom preußischen Eichamt zum polnischen Amt für Maße und Gewichte. Ein Beitrag zur weiteren Erforschung der Verwaltung von Maßen und Gewichten in Ermland, Masuren und Powiśle (1868–1966)

Słowa kluczowe: metrologia, Prusy Wschodnie, Warmia i Mazury, Eichamt, miary i wagi

Keywords: metrology, Warmia and Masuria, East Prussia, Eichamt, measures and weights

Schlüsselwörter: Metrologie, Ostpreußen, Ermland und Masuren, Eichamt, Gewichte und Maße

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest próba przedstawienia dziejów miar na terenach dawnych Prus Wschodnich, a obecnie Warmii i Mazur, na przestrzeni lat 1868–1966. W artykule nakreślono wprowadzanie systemu metrycznego w powstającym Cesarstwie Niemieckim i Prusach Wschodnich oraz rozbudowę sieci urzędów miar, które w powojennych latach przypadły Polsce. Przedstawiono także rozbudowę polskiej administracji miar oraz jej powojenne problemy. Wszystko zostało wzbogacone o szereg ciekawych ilustracji, by jeszcze bardziej zaciekawić czytelnika. Artykuł z pewnością nie wyczerpał tematu z uwagi na skąpą ilość materiałów źródłowych, czego autor jest świadom, jednak z pewnością będzie on przyczynkiem do dalszych poszukiwań i badań naukowych.

ABSTRACT

The aim of the article is an attempt to present the history of measurement in the lands of the former East Prussia, now Warmia and Mazury, in the years 1868–1966. The article outlines the introduction of the metric system in the emerging German Empire and East Prussia, as well as the expansion of the metric offices which fell to Poland in the post-war years. The expansion of the Polish weights and measures administration and its post-war problems are also presented. Everything was enriched with many interesting illustrations to make the reader even more curious. The article is certainly not exhaustive due to the scanty amount of source materials, which the author is aware of, but it will certainly be a beginning for further research and scientific studies.

ZUSAMMENFASSUNG

Ziel des Artikels ist der Versuch, die Geschichte des Messwesens im Gebiet des ehemaligen Ostpreußens, des heutigen Ermlands und Masurens, in den Jahren 1868–1966 darzustellen. Der Artikel skizziert die Einführung des metrischen Systems im entstehenden Deutschen Reich und in Ostpreußen sowie den Ausbau des Netzes von Messämtern, die in den Nachkriegsjahren an Polen fielen. Auch der Ausbau der polnischen Maßnahmenverwaltung und ihre Probleme in der Nachkriegszeit werden dargestellt. Alles wurde mit einer Reihe interessanter Illustrationen angereichert, um den Leser noch neugieriger zu machen. Der Artikel erschöpft das Thema aufgrund des spärlichen Quellenmaterials, dessen sich der Autor bewusst ist, sicherlich nicht, aber er wird sicherlich ein Beitrag zu weiteren Forschungen und Studien sein.

Historia miar oraz ich administracji w Polsce nie jest dostatecznie przebadana. Wiele dokumentów zostało zniszczonych podczas obu światowych wojen, a z tych, które przetrwały należałoby odtworzyć interesującą nas tematykę. Dotychczas nikt dogłębnie nie zajmował się tym tematem. Istnieje co prawda kilka prac, z których należałoby wymienić opracowanie Witolda Kuli *Miary i ludzie* oraz pracę Andrzeja Barańskiego *100 lat Głównego Urzędu Miar*, a także serię artykułów naukowych i popularnonaukowych. Jednak to nie wyczerpuje tematu. Niniejszy artykuł jest przyczynkiem do badań nad administracją miar na terenach Warmii i Mazur, oraz wchodzącego współcześnie w skład województwa warmińsko-mazurskiego Elbląga. Wybór skrajnych dat również nie jest przypadkowy, albowiem od 1868 r. rozpoczyna się proces wdrażania systemu metrycznego w Cesarstwie Niemieckim oraz Prusach, następuje rozwój metrologii, co w późniejszych latach przysłużyło się rozwojowi polskiej administracji miar. Rok 1966 przyniósł daleko idące zmiany w polskiej administracji miar, zamykając pewien okres jej działania poprzez likwidację Głównego Urzędu Miar i ustanowienie w jego miejsce Centralnego Urzędu Miar i Jakości. Zdaję sobie sprawę z luk, które należy dogłębnie przebadać i uzupełnić, ale także wierzę, że wiedza przekazana poniżej ukaże wielu osobom piękno historii miar, a także zaciekawi.

METR ZAMIAST ŁOKCIA

Do połowy XIX w. na ziemiach niemieckich i w Prusach istniał szereg różnych systemów miar. Utrudniało to handel pomiędzy poszczególnymi państwami niemieckimi

czy nawet miastami do tego stopnia, że rozpoczęto zastanawiać się nad ujednoczeniem miar. Niektóre niemieckie państwa związkowe już na początku XIX w. zaczęły tworzyć porządek w dziedzinie miar i wag, np. Wirtembergia w 1806 r., Bawaria w 1809 r., Badenia w 1810 r., Prusy w 1816 roku¹. Dopiero w 1860 r. powołana do tego celu komisja w Berlinie stwierdziła, że najlepiej sprawdziłby się obcy system i jako przykład podano metryczny, który powoli raczkował we Francji². Podczas jej obrad w 1864 i 1867 r. przedstawiono innowacyjne rozwiązania, które dotarły także do Francji, gdzie specjalna komisja pracowała nad wypracowaniem koncepcji metra³ i kilograma, jako wzorców odniesienia oraz przekazywania ich kopii do zainteresowanych krajów europejskich. 17 sierpnia 1868 r. w Związku Północnoniemieckim oraz w Prusach wprowadzono system metryczny ustawą, która weszła w życie 1 stycznia 1872 roku⁴.

Podstawowym wzorcem został metr w postaci platynowego pręta, którego właścicielem był rząd pruski. Powołano także Komisję Normalizacyjną (niem. *Normaleichungskommission*, NEK), której siedziba mieściła się w Berlinie, a której zadaniem było ustanowienie zasad organizacji urzędów upoważnionych do legalizowania, zgodnie z zapisem w ustawie, że „kalibracja i stemplowanie przeprowadzane są wyłącznie przez osoby wyznaczone przez władze, które posiadają niezbędne wzorce kalibracyjne wyprodukowane zgodnie ze standardowymi wymiarami i ciężarami”⁵. Od 1868 r. rozpoczęła się akcja propagująca nowe miary, a także odbyło się szereg dyskusji naukowych jak wprowadzić skutecznie system, jak mają wyglądać narzędzia do kontroli, jakimi oznaczeniami posługiwać się do stemplowania, a także gdzie przechowywać wzorce. W celu zapoznania ludności z zupełnie nowym systemem w metrologii prawnej, w okresie od ogłoszenia do jego wejścia w życie, informacje o nowych miarach można było przeczytać zarówno w gazetach, a także w ulotkach czy broszurach naukowych i popularnonaukowych. O nowo wprowadzanych miarach informowano także w ogłoszeniach parafialnych, a przede wszystkim w szkołach, gdzie zaraz po ogłoszenia ustawy, wydano obowiązek nauczania uczniów

¹ W. Block, *Messen und Wägen. Ein Lehr- und Handbuch insbesondere für Chemiker*, Leipzig 1928, s. 18–19.

² Pierwsza próba wprowadzenia systemu metrycznego we Francji nastąpiła podczas Wielkiej Rewolucji Francuskiej w latach 1790–99. Niestety po kilku latach odstąpiono od niej z uwagi na protesty obywateli. Kolejna, udana próba przypadła na rok 1837, jednak i tym razem nie obyło się bez problemów. Ostatecznie system metryczny ukształtował się w 1875 r.

³ Uchwalono, że wzorec metra będzie prętem o przekroju poprzecznym w kształcie litery X, będzie też wzorcem kreskowym, a nie jak pierwotnie zakładano, końcowym. Różnica polegała na tym, że w pierwotnej wersji długość wzorca końcowego wyznaczały dwie skrajne płaszczyzny, w przeciwieństwie do nowego projektu wzorca kreskowego, który był podzielony na jedno centymetrowe odcinki, a skrajne odcinki umieszczono na płaszczyźnie samego przymiaru.

⁴ Do proklamacji Cesarstwa Niemieckiego doszło 18 stycznia 1871 r., tym samym ustawa o miarach z dnia 16 kwietnia 1871 r. stała się ustawą cesarską.

⁵ *Ustawa o wprowadzeniu miar i porządku wagowego dla Związku Północnoniemieckiego* z 17 sierpnia 1868 r., nr 737, Bawaria 26 listopada 1871 r.

Ryc. 1. Przykładowe trzy znaki stempłowe mistrza kalibracji z Kilonii.

Źródło: U. Kröger, *Das Eichwesen in Schleswig-Holstein seit 1859 und die Bildung der Eichdirektion Nord. Ein Beitrag zur Geschichte des Eichwesens*, „Beihefte zur Zeitschrift für Metrologie“ 2009, nr 9, s. 19.

o nowych miarach⁶. W tym celu rozpoczęto produkcję nowych, metrycznych linijek wraz z podziałem na cale, które szkoły zobowiązane były zakupić, by nową miarę na przykładzie tłumaczyć młodzieży⁷. Warto nadmienić, że przystąpienie poszczególnych państw Związku Niemieckiego do systemu metrycznego w pierwszych latach było dobrowolne, ale obwarowane warunkiem uzyskania kopii nowych miar z Berlina⁸. Dopiero zjednoczenie państw niemieckich w 1871 r. wprowadziło obowiązek stosowania systemu metrycznego w całym Cesarstwie Niemieckim. Urzędnicy odpowiedzialni za sprawdzanie poprawności miar oraz oznaczanie ich specjalnymi stemplami lokowani byli w pierwszych latach w magistratach miejskich⁹. Sprawowali oni nadzór nie tylko nad handlem miejskim, ale i wiejskim oraz nad wszelkimi targowiskami. Z uwagi na specyficzny charakter pracy często jako pomieszczenia do sprawdzania stosowano remizy strażackie (głównie do sprawdzania miary pojemności). Każdy z takich urzędników posługiwał się innym rodzajem sygnatury, jednak zawsze musiał znajdować się na nich herb (niemiecki orzeł, herb miasta itd.), a także pierwsza litera informująca jakiego miasta dotyczy stempel oraz pierwsza litera nazwiska urzędnika. Do kontroli legalnych urządzeń w handlu uprawnienia miała policja i to ona stosowała sankcje karne oraz występowała na drogę sądową, wzywając często

⁶ Rozpoczęły się także specjalistyczne szkolenia nauczycieli.

⁷ U. Kröger, *Die Einführung einer Maß- und Gewichtsordnung 1868 bis 1872. Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Schleswig-Holstein*, „Informationen zum Eichwesen“ 2016, nr 1, s. 10–11.

⁸ C. Meyer-Stoll, *Die Maß- und Gewichtsreformen in Deutschland im 19. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Rolle Carl August Steinheils und der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, München 2010, s. 217–218.

⁹ U. Kröger, *Das Eichwesen in Schleswig-Holstein seit 1859 und die Bildung der Eichdirektion Nord. Ein Beitrag zur Geschichte des Eichwesens*, „Beihefte zur Zeitschrift für Metrologie“ 2009, nr 9, s. 19. Informują o tym także książki teledresowe.

urzędników miar na świadków. W związku z wprowadzeniem nowych miar i coraz częstszymi kontrolami rodziły się pytania przedsiębiorców na łamach prasowych, czy stosowanie urządzeń bez ważnego poświadczenia kalibracji do użytku wewnętrznego w ich firmach, czyli nie do rozliczeń handlowych, nie spowodzi nań kontroli, kar finansowych lub utraty tych urządzeń. Jak podawała prasa, powołując się na kodeks karny, wszelkie wątpliwości należało rozpatrywać indywidualnie, a w szczególnych przypadkach miał to rozstrzygać sąd, z kolei organy policyjne proszone były o zachowanie szczególnej ostrożności przy nakładaniu sankcji karnych¹⁰.

W Paryżu, 20 maja 1875 r. dochodzi do podpisania Konwencji Metrycznej przez 17 z 20 przybyłych delegatów europejskich państw¹¹. Konwencja wraz z opracowanym regulaminem powołała do życia instytucję naukową pod nazwą Międzynarodowego Biura Miar (fr. *Bureau International des Poids et Mesures*, BIMP) z siedzibą w pawilonie Breteuil w parku Saint-Cloud w Sèvres pod Paryżem, które miało być finansowane przez sygnatariuszy traktatu. Kierownictwo nad Biurem powierzono Międzynarodowemu Komitetowi Miar (fr. *Comite International des Poids et Mesures*, CIPM), który z kolei podlegał Generalnej Konferencji Miar (fr. *Conference Generale des Poids et Mesures*, CGPM), składającej się z przedstawicieli wszystkich rządów-sygnatariuszy¹². Do końca XIX w. w pomiarach stosowano system jednostek miar opartych na metrze (m), kilogramie (kg) i sekundzie (s), w skrócie nazywanym systemem MKS¹³. W 1901 r. Giovanni Giorgi¹⁴ zaproponował uzupełnienie tego systemu przez jednostki związane z elektromagnetyzmem. Rozpoczęto badania oraz dyskusje nad słusznością propozycji Gioriego, co przerwał wybuch pierwszej wojny światowej. Dopiero w 1939 r. doszło do akceptacji proponowanego systemu, a nowopowstały układ otrzymał skrót MKSA, a jego jednostkami podstawowymi stały się metr (m), kilogram (kg), sekunda (s) i amper (A). Niestety wybuch II wojny światowej w Europie zahamował kolejne badania nad metrologią. CIPM mógł zatwierdzić tę propozycję dopiero po jej zakończeniu w 1946 r. W 1954 r. na X konferencji CGPM zatwierdzono włączenie do istniejącego układu międzynarodowego trzech nowych

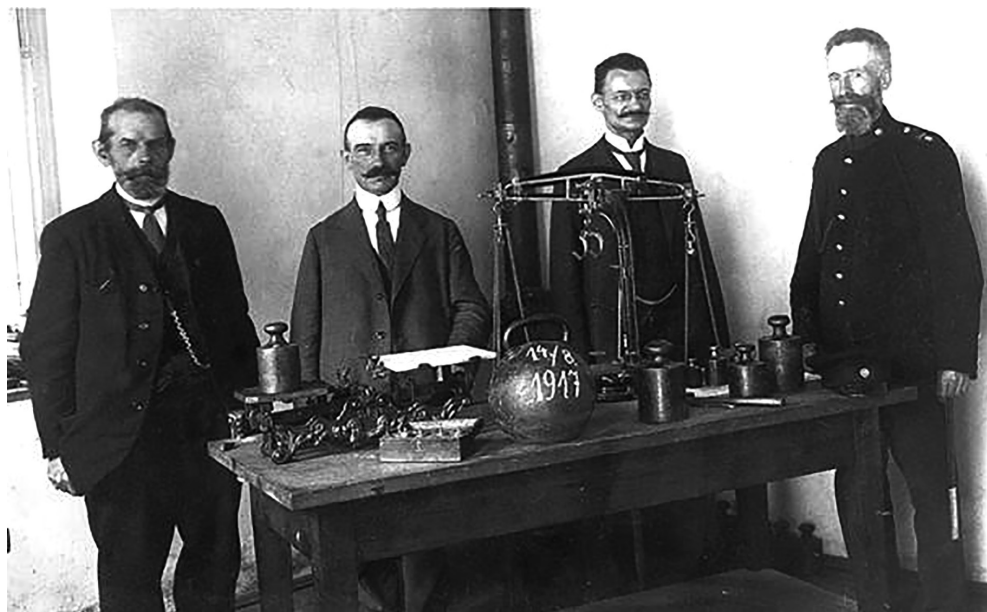
¹⁰ „Namslsruer Kreisblatt” 1884, nr 16 z 17 IV, s. 159–160.

¹¹ Podpisy złożyli delegaci w imieniu: Króla Belgów, Cesarza Niemiec, Cesarza Austro-Węgier, Cesarza Brazylii, Prezydenta Argentyny, Króla Duńskiego, Króla Hiszpanii, Prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki, Prezydenta Republiki Francuskiej, Króla Włoch, Prezydenta Peru, Króla Portugalii, Cesarza Wschodnioeuropejskiego, Króla Szwecji i Norwegii, Prezydenta Szwajcarii, Cesarza Otomańskiego i prezydenta Wenezueli. Za: *Konwencja dotycząca utworzenia i utrzymania Międzynarodowego Biura Miar, wraz z regulaminem, podpisana w Paryżu dnia 20 maja 1875 r. (przystąpienie zgłoszone zgodnie z ustawą z dnia 18 marca 1925 r.)*, Dz.U. 1925, nr 87 poz. 608.

¹² K. Drąg, *145 lat Konwencji Metrycznej*, „Metrologia i Probiernictwo. Biuletyn Głównego Urzędu Miar” 2020, nr 1 (24), s. 62.

¹³ System zatwierdzono w 1889 r. wraz z zatwierdzeniem nowych prototypów metra i kilograma. Wcześniej stosowano system CGS, który był analogicznym, jednak opartym na centymetrze (cm), gramie (g) oraz sekundzie (s).

¹⁴ Giovanni Giorgi (1871–1950) – włoski fizyk i inżynier elektryk, jeden z prekursorów układu SI. Za: J. Borzymiński, *Międzynarodowy Układ Jednostek Miar – międzynarodowy projekt o najdłuższej historii*, „Metrologia i Probiernictwo. Biuletyn Głównego Urzędu Miar”, 2016, nr 1 (12), s. 49.

Ryc. 2. Urzędnicy przy stanowisku pracy w pruskim Urzędzie Miar i Wag, 1917 rok.
 Źródło: K. Schröter, *Die Bedeutung von Maß, Waage und Gewicht in der Geschichte der Stadt Schwelm und ihrer Umgebung*, Schwelm 2018, s. 124.

jednostek podstawowych, którymi były: amper (A), kelwin (K) i kandela (cd). Sześć lat później, w 1960 r. CGPM nadała temu układowi nazwę: Międzynarodowy Układ Jednostek (fr. *System International des Unites*), znany pod akronimem SI¹⁵.

OKRES 1908–1945

W 1908 r. doszło do powołania Państwowej Administracji Miar¹⁶, a Cesarstwo Niemieckie wraz z Prusami podzielono na 23 inspektoraty legalizacyjne¹⁷. Likwidacji uległy miejskie biura kalibracyjne¹⁸. Dokonano także ujednoczenia stempli. Od tej pory urzędnicy miar mieli posługiwać się stemplem państwowym, który na stylizowanej tarczy posiadał dwie litery D. R. od słów *Deutsche Reich*. W późniejszych latach ze

¹⁵ Ostatnią z jednostek podstawowych układu SI – mol (jednostka liczności materii) – dodano dopiero w 1971 r. W tym kształcie układ ten funkcjonuje po dziś dzień. Za: J. Borzymiński, *Międzynarodowy Układ Jednostek Miar – międzynarodowy projekt o najdłuższej historii*, „Metrologia i Probiernictwo. Biuletyn Głównego Urzędu Miar” 2016, nr 1 (12), s. 50.

¹⁶ *Maß- und Gewichtsordnung*, „Deutsches Reichsgesetzblatt Band” 1908, nr 33, s. 349–356.

¹⁷ *Polska administracja miar. Vademecum*, red. Paweł Fotowicz, Warszawa 2015, s. 14.

¹⁸ Likwidacja następowała stopniowo, albowiem sama ustawa o miarach miała wejść w życie 1 kwietnia 1912 r. Zob. – U. Kröger, *Das Eichwesen in Schleswig-Holstein...*, s. 23.

skrótowi usunięto kropki pomiędzy literami. Na stemplu znajdowały się także cyfry informujące o inspektoracie i mieście. Pojawia się także dodatkowy stempel roczny (po raz pierwszy „12” w stylizowanej tarczy). Ciekawostką jest zapis słowa *Eichen* (cechować, kalibrować), które od 1880 r., w korespondencji urzędowej, zostało zastąpione nową pisownią *Aichen*, na osobiste polecenie ministra stanu Otto von Bismarcka. Jednak dawna pisownia została ponownie odwrócona w latach 1901–1903 zgodnie z wydanymi wówczas „Zasadami niemieckiego piśmiennictwa prawniczego”¹⁹.

Nowa ustawa oprócz potwierdzenia metrycznych miar w całym Cesarstwie, określała także ich wielokrotności i podwielokrotności. Znalazły się tam także zapisy mówiące o obowiązku posiadania przyrządów pomiarowych z ważną cechą kalibracji oraz o okresach ważności, po upływie których należy „przeprowadzić i powtórzyć ponowną kalibrację”²⁰. Powołano także państwowe urzędy wzorcujące, które zobowiązano do posiadania niezbędnych wzorców, aparatury oraz stempli. Uchwalono także tabele opłat pobieranych za odnowienie kalibracji. Państwową Administrację Miar zobowiązano do wydawania przepisów wykonawczych „do niniejszej ustawy w sprawie materiału, konstrukcji, innego wyposażenia i oznaczenia wszystkich przyrządów pomiarowych, które mogą być wzorcowane, jak również w sprawie warunków ich wzorcowania oraz ustalenia granic błędu (granice błędu wzorcowania), które powinny być utrzymywane przez organy wzorcujące”²¹. Wszelkie naruszenia ustawy karane były grzywną oraz możliwością konfiskaty niezgodnych z przepisami przyrządów pomiarowych, włącznie z ich zniszczeniem. Przystąpiono także do budowy budynków przeznaczonych pod administrację miar oraz szkoleń nowych kadr.

Na obszarze Prus Wschodnich (obecnie województwo Warmińsko-Mazurskie) powstały i funkcjonowały w latach 1871–1945 urzędy miar i wag posiadające zwykłe uprawnienia (niem. *Eichamt mit normalen Befugnissen*) oraz delegatury kontrolne, a które to z kolei podlegały pod urząd wyższej instancji w Królewcu, tzw. Inspektorat Miar i Wag (niem. *Eichaufsichtsbehörde*). Urzędy powstały w następujących miastach:

- Elblągu (1871–1945) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami (niem. *Eichamt mit normalen Befugnissen*),
- Olsztynie (1887–1914 i 1914–1945) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami,
- Kętrzynie (1871–1891) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami, w latach 1896–1914 jako biuro kalibracji beczek (niem. *Faßeichamt*), a następnie (1914–1945) znów jako urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami,
- Ełku (1896–1914, 1914–1933) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami,

¹⁹ U. Kröger, *Das Eichwesen in Schleswig-Holstein...*, s. 22. Także: *Chronik des Eichens und der Eichämter in Bremen*, <https://www.eichamt.bremen.de/aufgaben/historisches/chronik-1607> (dostęp: 6 I 2023 r.).

²⁰ *Maß- und Gewichtsordnung...*, s. 350.

²¹ *Ibidem*, s. 355–356.

- a później (1938–1945) terenowy urząd miar i wag, punkt kontrolny (niem. *Eichnebenstelle, Abfertigungsstelle*),
- Bartoszycach (1871–1914) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami, a później (1914–1945) terenowy urząd miar i wag, punkt kontrolny,
 - Braniewie (1872–1914 i 1914–1933) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami, a później (1938–1945) terenowy urząd miar i wag, punkt kontrolny,
 - Giżycku (1898–1914) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami, a później (1914–1923) terenowy urząd miar i wag, punkt kontrolny,
 - Pisz (1871–1914) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami,
 - Gołdapi (1883–1914) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami, a później (1914–1921) terenowy urząd miar i wag, punkt kontrolny,
 - Olecku (1898–1914) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami, a później (1914–1921) terenowy urząd miar i wag, punkt kontrolny,
 - Nidzicy (1871–1914) – urząd miar i wag ze zwykłymi uprawnieniami²².

Zauważyć należy, iż w większości urzędów w roku 1914 nastąpiło „chwilowe” zawieszenie działalności. Prawdopodobnie był to okres przenosin miejskich urzędów miar do nowych siedzib. Chwilę później przez większość miast Prus Wschodnich przetoczył się front I wojny światowej. Zniszczenia w niektórych częściach Prus Wschodnich były tak znaczne, że niektóre urzędy zostały zdegradowane do terenowych biur kalibracji, co mogło wiązać się ze zmniejszeniem kadry urzędniczej lub z urzędnikiem dojeżdżającym (delegowanym z większej jednostki) na czas legalizacji przyrządów do takiego biura. Koniec roku 1935 przynosi kolejne wydanie ustawy o prawnej kontroli metrologicznej i stemplowaniu przyrządów pomiarowych przez właściwy organ legalizacyjny²³. Kolejne zmiany nastąpiły w 1942 i 1944 roku²⁴. Natomiast w 1938 r. Minister Gospodarki Rzeszy wydał rozporządzenie dotyczące ochrony prawnej słowa *Eichen*. Termin ten może być używany wyłącznie przez organy administracji miar²⁵.

Niewiele informacji przetrwało o pruskich urzędach. Dwie wojny światowe dopełniły swego, z czego ostatnia wojna nie tylko pozostawiła po sobie masę ruin, spalonych lub zagubionych dokumentów, ale i zmianę granic państw, a co za tym idzie, zmianę struktur zaludnienia. Poniżej została podjęta próba odtworzenia, z pozostałych fragmentów archiwalnych oraz dostępnych opracowań, dziejów przynajmniej trzech urzędów do dziś działających w miastach: Elbląg, Olsztyn i Kętrzyn.

²² U. Brand, *Die Eichstempel der deutschen Handelsgewichte und Präzisionsgewichte ab 1871*, „Bad Emser Hefte zur Mass- und Gewichtskunde” 2001, nr 21, s. 5–8.

²³ *Maß- und Gewichtsgesetz*, MuGG von 13.12.1935, nummer 41.

²⁴ S. Geiselberger, *Die Entwicklung des Mess- und Eichwesens in Deutschland von 1800 bis 1945*, „Pressglas-Korrespondenz” 2002, nr 5, s. 97.

²⁵ *Amtsblatt der Physikalisch-Technischen Reichsanstalt, Bestimmungen des Maß- und Gewichtsgesetzes sowie der Eichordnung*, Berlin 1938, t. 1-4. A także: *Chronik des Eichens...*

Ryc. 3. Budynek dawnego Urzędu Miar w Olsztynie, ul. Lubelska 4, stan na rok 2022.
Fot. Robert Roguszka

Urząd Miar w Elblągu powstał w 1871 r., jako urząd miejski i dopiero w 1926 r. otrzymał swój budynek przy ulicy Potta-Cowle’a (obecnie ul. Żeromskiego) zbudowany stylem „nawiązując do rokokowego pałacu miejskiego”²⁶. Niestety nie jest znana ani kadra urzędnicza, ani warunki ich pracy. Z kolei Urząd Miar w Olsztynie powstał przy magistracie w 1887 r., by od dnia 26 stycznia 1914 r. rozpocząć działalność w nowo wybudowanym budynku przy ulicy Karl Roensch Straße 4²⁷. Budynek prawdopodobnie wzniesiono w 1913 r. Świadectwem mówiącym o istnieniu urzędu miar w Olsztynie przed 1914 r., jest wzmianka z „Gazety Olsztyńskiej” z dnia 26 czerwca 1895 r. informująca, że w „mieście naszym odbyła się (...) rewizja miar i wag u kupców i przekupniów. Wagi i miary nie odpowiadające przepisom policyjnym zostały zabrane”²⁸, a druga z 1900 r., również z „Gazety Olsztyńskiej” oświadcza, że „rewizje miar i wag odbędą się w tym roku w następujących miejscowościach: Dużym i Małym Klebarku, Patrykach, Pajtunach wsi i młynie, Purdzie i młynie dnia 20 sierpnia; w Starym Marcinkowie, Kalbornie, Klewkach, Szomwałdzie, Jondorfie i Dużym Bartęgu 21 sierpnia; w Rusi, młynie Sójka, Kielarach, Zazdrości, Pokrzywach, Nowejwsi, Przykopie

²⁶ J. Domino, *Budownictwo urzędowe*, Historia Elbląga, t. IV (1918–1945), red. M. Andrzejewski, Gdańsk 2001, s. 248.

²⁷ *Karl Roensch Straße* to obecnie ulica Lubelska. Numeracja pozostała bez zmian. Za: *Einwohnerbuch von Allenstein* 1938, Verlag W.E. Harich Nachsl. Gmbh. Allenstein, teil 1, seite 4.

²⁸ *Wiadomości z Warmii i dalszych stron*, „Gazeta Olsztyńska” 1895, nr 51, z 26 VI, s. 3.

Ryc. 4. Pruski Urząd Miar i Wag w Kętrzynie przy ul. Bankmannstraße 11, rok 1927.
 Źródło: <https://bildarchiv-ostpreussen.de/suche/index.html?ids=2703>

22 sierpnia; w Butrynach, Starej Kaletce, Orzechowie, Łańsku, Pluskach 23 sierpnia; w Grünau, Grönmühle, Gryżlinach i młynie Biendara, Miodówku, Wendtach z młynem Pasaryą 24 sierpnia; w Stawigudzie, Dorotowie, Dajtkach, zamku w Olsztynie 25 sierpnia; w mieście Wartemborku 26 sierpnia i następnym dni²⁹. Istnienie urzędu poświadcza także zapis w książce Hugo Bonka, który mówi, że „w lutym 1892 roku zarząd Towarzystwa Odbudowy i Upiększania Malborka z Gdańska wezwał wszystkie magistraty obu prowincji: Prus Wschodnich i Zachodnich, do nadesłania monet, pieczęci, dokumentów, dzieł drukowanych oraz map, które miały znaczenie dla historii Zakonu, aby z ich wykorzystaniem udekorować wnętrze zamku w Malborku, 27 marca zostały przesłane z Olsztyna trzy oryginalne pieczęcie: miasta, rady miejskiej oraz urzędu miar i wag, jak również odciski dwóch pieczęci miasta.”³⁰ Niestety poza tym zapisem nie ma żadnych archiwaliów, czy nawet zachowanych pieczęci (względnie zdjęć czy szkiców) urzędu miar i wag z Olsztyna. Wiadomo, że w budynku nowo wybudowanego urzędu, na parterze znajdowały się cztery pomieszczenia przeznaczone do pracy urzędowej³¹,

²⁹ *Z bliska i z daleka. Olsztyn, 16 lipca 1900*, „Gazeta Olsztyńska” 1900, nr 83, z. 17 VII, s. 2–3.

³⁰ H. Bonk, *Historia Olsztyna 1353–1772*, Olsztyn 2016, s. 116.

³¹ A. Płoski, *Śladami dziedzictwa techniki*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski. Architektura i sztuka 1918–1945”, Olsztyn 2015, s. 98.

Ryc. 5. Budynek Urzędu Miar w Elblągu z 1926 roku (stan obecny).

Źródło: <https://gdansk.gum.gov.pl/umg/wydzialy-zamiejscowe/elblag/3864,Wydzial-Zamiejscowy-w-Elblagu-WZ4.html>

z kolei na piętrze znajdowały się dwa mieszkania przeznaczone dla pracowników. Wydaje się prawdopodobnym, by w jednym z nich mieszkał sam naczelnik urzędu. Podobną strukturą pomieszczeń charakteryzowały się urzędy miar w Elblągu i Kętrzynie.

Równie niewiele informacji przetrwało o przedwojennych dziejach urzędu miar i wag w Kętrzynie. Wiadomo na pewno, że znajdował się przy ulicy Bankmanstraße (obecnie ul. Limanowskiego³²) oraz udało się odnaleźć przedwojenne zdjęcie urzędu z 1927 r., zbudowanego przez firmę z Bartoszyc pod kierownictwem Rudolfa Krzywka, który w latach 1901–1930 wykonał wiele prac budowlanych w Kętrzynie. Napis widniejący na budowlu „Preussisches Eichamt” istnieje ponoć po dziś dzień, zakryty grubą warstwą farby³³. Niestety tutaj również nie jest znana ani kadra urzędnicza, ani zakres czynności kalibracyjnych jakie wykonywali.

Powyższe urzędy podlegały pod dykcję w Królewcu (niem. *Eichdirektion Königsberg*) i posługiwały się cechami poświadczającymi legalizację o znamionach cyfrowych: 1 oraz X, gdzie pierwsza cyfra oznaczała przynależność pod dykcję, a w miejsce X nanoszona była cyfra wyróżniająca dany urząd. I tak urząd: w Elblągu

³² Zaraz po wojnie ulica Limanowskiego nosiła nawę: Łódzka.

³³ Tak twierdzi obecna Naczelnik Urzędu w Kętrzynie – Krystyna Kudelka.

Ryc. 6. Przykładowa cecha urzędu miar w Olsztynie z lat 1914–1945. Opracował: R. Roguszka

przez całą swoją działalność w latach 1871–1945 posiadał znamiona cech o numerach 1 i 10, w Olsztynie w latach 1887–1914 posiadał znamiona cech o numerach 1 i 26, natomiast w latach 1914–1945 cechy miały znamiona 1 i 7, w Kętrzynie w latach 1871–1891 posiadał znamiona cech o numerach 1 i 20, natomiast w latach 1914–1945 cechy miały znamiona 1 i 4³⁴. Dodatkowo nabijana była cecha roczna, znajdująca się w stylizowanej tarczy. Całość świadczyła o dokonaniu legalizacji przez dany urząd w konkretnym roku. Od rocznika wybitego, odcisniętego lub wypalonego liczono ustalony prawnie okres czasu ważności, po upływie którego właściciel przyrządu pomiarowego winien zgłosić się na legalizację następczą.

Podobnie jak w Elblągu, tak w Olsztynie i Kętrzynie urząd funkcjonował do początku 1945 r. Niestety tu również nie ma żadnych informacji, do którego dnia II wojny światowej funkcjonowały powyższe urzędy. Można założyć, że prace jak i życie miejskie trwały do ostatnich dni. Dopiero przesunięcie się frontu wschodniego w styczniu 1945 r. spowodowało ucieczkę przed wojskami sowieckimi i zaprzestanie działalności urzędowej.

OKRES 1945–1966

W styczniu 1945 r. ruszyła wielka ofensywa Armii Sowieckiej. W trakcie tego ataku zdobyte zostały miasta: Olsztyn – 22 stycznia, Kętrzyn – 27 stycznia i po dwutygodniowej walce, Elbląg – 12 lutego. O ile dwa pierwsze miasta zostały zdobyte niemal bez walki, o tyle ostatnie broniło się zaciekle. Niestety, czy to zdobyte bez walki czy w walce, miasta podzieliły ten sam los. Wielki szaber, gwałty, mordy, wywózki na Syberię oraz masowe podpalenia domów. Niektóre z nich płonęły jeszcze przez wiele dni czy tygodni. Sytuację w Olsztynie, który bez walki został wzięty z zaskoczenia opisuje m.in. Ryszard Tomkiewicz w swojej książce: „miasto i okolice pod koniec zimy i wiosną 1945 r. było bardzo wyludnione. Całe ulice były zupełnie puste.”³⁵

³⁴ U. Brand, op. cit., s. 5–8.

³⁵ R. Tomkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945–1956*, Olsztyn 2003, s. 38.

Większość ludzi koczowała w piwnicach, przydomowych składzikach gospodarczych albo w altanach ogródków działkowych, by nocami, przemykając jak cienie, szukać ocalałej żywności. Ludność polska, na większą skalę, zaczęła się pojawiać od lata 1945 r. Po przejściu frontu, w mieście ulokowały się oddziały „III Frontu Białoruskiego oraz Północnej Grupy Wojsk Armii Czerwonej w Polsce. W samym Olsztynie, latem 1945 roku stacjonował pułk zapasowy frontu, oddziały pułku pogranicza i korpusu gospodarczego oraz oddziały NKWD”³⁶

W ocalałych budynkach znajdujących się w strategicznych miejscach lub które miały reprezentacyjny charakter, magazynach z żywnością, dawnych koszarach oraz na stacji kolejowej wraz z pobliskimi zabudowaniami ulokowały się wojska sowieckie. W mieście dochodziło do wielu gwałtów, grabieży oraz niezliczonej ilości podpałek. Żołnierzy radzieckich nie interesowało czy zabierają dobytek Niemcomi, czy Polakowi. Wszelkie dobra materialne traktowane były jako „frontowe prawo”³⁷. Budynek poniemieckiego urzędu miar, znajdujący się niedaleko Dworca Głównego został zajęty przez Rosjan. Były to wojska nadzorujące węzeł kolejowy.

Zaraz po ustaniu działań wojennych na terenach Polski przystąpiono do organizowania struktur administracji miar. O ile w miastach znajdujących się w przedwojennych granicach było to dość łatwe zadanie, o tyle na ziemiach poniemieckich, już nie. Duża część budynków była zburzona, w innych rozszabrowano wyposażenie, jeszcze inne były zajęte przez wojsko. Dzień 1 lipca 1945 r. przyjmuje się za datę utworzenia Okręgowego Urzędu Miar w Gdańsku (OUM), który został zorganizowany na bazie dawnego Miejskiego Urzędu Miar mieszczącego się przy ul. Na Stępcie 3A oraz ekspozytury Obwodowego Urzędu Miar w Oliwie przy ul. Limanowskiego³⁸. Naczelnikiem został mianowany inż. Stanisław Krzywicki³⁹, „który od 1922 r. pracował w Okręgowym Urzędzie Miar w Lublinie.”⁴⁰ Zaraz po zorganizowaniu podległej placówki, przystąpiono do utworzenia Urzędu Miar w Elblągu, w jego przedwojennych murach. Naczelnikiem został Iwankowski, zatrudnieni byli także: legalizator – Żukowski⁴¹ oraz woźny – Alfons Weiner⁴². Z dokumentów wynika również, że na terenie miasta istniał warsztat naprawy wag Mieczysława Daroszewskiego⁴³, pozo-

³⁶ Ibidem, s. 60.

³⁷ Ibidem, s. 18.

³⁸ D. Jonaszek, *Okręgowy Urząd Miar w Gdańsku wczoraj i dziś*, „Zeszyt Historyczny Głównego Urzędu Miar”, Warszawa 2019, s. 31–32.

³⁹ W późniejszych latach stanowiska kierowników w obwodowych urzędach miar zostały przemianowane na naczelników, z kolei w okręgowych urzędach naczelników przemianowano na dyrektorów.

⁴⁰ D. Jonaszek, op. cit., s. 32.

⁴¹ Niestety nie udało się ustalić imion. We wszelkiej korespondencji do której był dostęp pojawia się zapis „pan Iwankowski” oraz „obywatel Iwankowski” oraz „pan Żukowski”.

⁴² Imię ustalone z podpisu pod potwierdzeniem odbioru delegacji służbowego wyjazdu, w pozostałych dokumentach woźny zapisywany jest tylko z nazwiska.

⁴³ Archiwum Okręgowego Urzędu Miar w Gdańsku (dalej: AOUMG), t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 75, *Sprawozdanie opisowe z czynności Obj UM3 w Powiatach: Malbork, Kwidziń, Sztum, Braniewo od dnia 12 maja do dnia 24 listopada 1949 roku*, bez numeru, maszynopis, s. 1.

stałych, o ile istniały, nie udało się na razie ustalić. Zarówno urząd w Elblągu, jak i nie uruchomiony jeszcze w Olsztynie, miał być wyposażony w przyrządy pozyskane z urzędu w Słupsku, w którym znajdować się miało sporo nieużywanego sprzętu metrologicznego⁴⁴.

Dyrektor dostał zapewnienie z Głównego Urzędu Miar (GUM) w Bytomiu⁴⁵, że wszystkie miejscowości po byłych Prusach Wschodnich, aż do wschodniej granicy Polski zostaną przez tenże urząd zagospodarowane i nadzorowane⁴⁶. Dnia 23 marca 1946 r. do Olsztyna przybył oddelegowany przedstawiciel OUM w Gdańsku, starszy legalizator Witold Adamowicz „celem zbadania warunków uruchomienia Urzędu Miar w Olsztynie”⁴⁷ oraz porozumienia się „z Władzami Administracji Ogólnej oraz Zarządem Miejskim w Olsztynie”⁴⁸. Adamowicz dotarł do Olsztyna oraz odnalazł poniemiecki budynek urzędu. Jednak zastał w nim żołnierzy sowieckich, którzy nie tylko nie wpuścili go do budynku, celem dokonania oględzin, ale także żaden z dowódców w ogóle nie chciał z nim rozmawiać⁴⁹. Nie jest wiadomo jak doszło do spotkania z polskimi władzami i jakie były postanowienia, jednak udało się pozyskać lokal zastępczy w Kortowie. Kompleks budynków znajdował się co prawda poza miastem, jednak przed wojną dochodziła tam linia trolejbusowa, którą władze Olsztyna zamierzały ponownie uruchomić. Jak podawała powojenna prasa „rok temu poza powiatowym Urzędem Ziemskim, zainstalował się w całym wolnym bloku, zajmując kilka obszernych sal ‘Państwowy Urząd Miar i Wag’”⁵⁰. Gazeta opatrzona jest datą 11 października 1947 r., a więc można przypuszczać, że administracja miar w Olsztynie rozpoczęła funkcjonować przed październikiem 1946 r. Tu również, na obecna chwilę jest luka, którą należałoby wypełnić, bowiem nie jest wiadome nic o wyposażeniu, ani o zakresie obowiązków. Niemniej urząd musiał działać i nie narzekać na brak narzędzi pomiarowych do sprawdzenia, bowiem jak donosi prasa „w związku z nasileniem walki ze spekulacją i szkodnictwem gospodarczym Delegatura komisji Specjalnej w Olsztynie zorganizowała w dniu 8 bm. planowaną kontrolę wag i odważników. W akcji wzięli udział kontrolerzy

⁴⁴ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 74, *Pismo Naczelnika Okr. AM w Gdańsku do Pana Naczelnika Okr. AM w Poznaniu w sprawie organiz. Obw.UM w Koszalinie*, 13.4.46 nr 527–3/46, maszynopis.

⁴⁵ Z uwagi na znaczne zniszczenia w Warszawie, tymczasowym miastem w którym funkcjonował Główny Urząd Miar był Bytom. Dopiero w latach 50. XX w., po odbudowaniu przedwojennego gmachu przy ulicy Elektoralnej 2, GUM na powrót został przeniesiony do stolicy.

⁴⁶ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 41, *Pismo Naczelnika Okr. AM w Gdańsku do Pana Naczelnika Okr. AM w Warszawie w sprawie podziału terenu między okręgami z dn. 15 lutego 1946 r.*, nr 46.73.5, maszynopis.

⁴⁷ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 53, *Pismo Naczelnika Okr. AM w Gdańsku do Ob. Adamowicza Witolda, st. legalizatora w Okr. Urzędzie Miar w Gdańsku z dn. 22 marca 1946 r. w sprawie wyjazdu do miasta Olsztyna celem zbadania warunków uruchomienia Urzędu Miar*, nr 46.347.1, maszynopis.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ A. Barański, *100 lat Głównego Urzędu Miar*, Warszawa 2019, s. 115.

⁵⁰ *Rozwój Kortowa idzie w parze z rozwojem kryzysu mieszkaniowego w Olsztynie*, „Życie Olsztyńskie” 1947, nr 163 z 11 X, s. 3.

i kontrolerki społeczne oraz ORMO. [...] Ogółem skontrolowano 188 punktów sprzedaży na terenie Olsztyna, spisując 26 protokołów za używanie wag i odważników nielegalizowanych i nierzetelnych⁵¹. Aby uzmysłowić ludziom jak ważne jest posługiwanie się legalnymi jednostkami miar oraz zalegalizowanymi przyrządami w prasie olsztyńskiej ukazał się artykuł informujący czytelników o historii miar metrycznych, o obowiązujących wzorcach długości oraz masy, a także o obowiązku legalizacji narzędzi pomiarowych w Urzędzie Miar⁵².

W miastach, w których istniały urzędy miar, istniały także warsztaty naprawy narzędzi pomiarowych. Jak na razie trudno stwierdzić ile funkcjonowało takich warsztatów w Olsztynie. Dzięki reklamie w prasie wiemy, że istniał na pewno ten, który zajmował się nie tylko naprawą, ale także „stemplowaniem wag i odważników. Szybko i solidnie, wykonuje Koncesjonowany Warsztat Wag – Edward Mozol, Olsztyn, ul. Mrongowiusza 10 b vis a vis Ratuszowej (koło spółdzielni ‘Mazur’)⁵³, drugi warsztat – Wojciecha Prokopa – wymieniony jest w sprawozdaniu urzędowym⁵⁴. Udało się także ustalić, dzięki korespondencji archiwalnej pomiędzy Okręgowym Urzędem Miar w Gdańsku, a Obwodowym Urzędem Miar w Olsztynie, kadre, zatrudnioną w pierwszych powojennych latach. Były to trzy osoby: naczelnik – Możanowicz⁵⁵, legalizator – Jerzy Kochanek⁵⁶ oraz woźny i jednocześnie pomocnik legalizatora – Walerian Toussanit.

Kwestią, której na razie nie można przybliżyć jest pozyskanie poniemieckiego budynku urzędu miar przez polską administrację. Prawdopodobnie był to koniec 1948 r., bądź początek roku 1949, bowiem informacja o nowym adresie pojawia się w ogłoszeniu prasowym z kwietnia 1949 r.: „Technika, względnie absolwenta średniej szkoły ogólnokształcącej, zatrudni Obwodowy Urząd Miar w Olsztynie, ul. Lubelska 4”⁵⁷. W piśmie przesyłanym z OUM w Gdańsku do Urzędu rewizyjnego, w którym nakreślono strukturę organizacyjną Okręgowego Urzędu Miar, wspomniany jest urząd w Olsztynie, już pod nowym adresem⁵⁸. Jak wynika ze sprawozdania Dyrektora OUM w Warszawie z roku 1952 wraz z rozwojem urzędów miar oraz coraz większą ilością sprawdzanych przyrządów pomiarowych, w Urzędzie Miar w Olsztynie

⁵¹ Kontrola wag i odważników dała rewelacyjne wyniki w Olsztynie, „Życie Olsztyńskie” 1947, nr 71 z 11 VII, s. 3.

⁵² *Fala świetlna – miarą metra. Sześciian wody – miarą kilograma*, „Tygodniowy Dodatek Ilustrowany. Świat się zmienia, Życie Olsztyńskie” 1949, nr 29(628) z 30 I, s. 2.

⁵³ *Ku uwadze kupców i spółdzielni*, „Wiadomości Mazurskie” 1947, nr 21(332) z 28 I, s. 4.

⁵⁴ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 75, *Sprawozdanie opisowe z czynności Obj UM3...*, s. 2.

⁵⁵ Niestety nie udało się ustalić jego imienia. Na dokumentach zawsze jest podpis w formie samego nazwiska, a korespondencja adresowana do naczelnika jest w formie zwrotu pan lub obywatel Możanowicz.

⁵⁶ W latach 50. obejmuje funkcję naczelnika urzędu.

⁵⁷ *Ogłoszenia drobne. Praca zaoferowana*, „Życie Olsztyńskie” 1949, nr 114(713) z 27 IV, s. 6.

⁵⁸ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 74, *Pismo Naczelnika Okr. AM w Gdańsku z dn. 23 kwietnia 1949 r. do Urzędu Rewizyjnego w Gdańsku w związku z pismem tamt.z dn. 1.4.rb. w sprawie danych Okręg. Urzędzie Miar w Gdańsku*, nr 13/13/13/49.1223, maszynopis.

Ryc. 7. Jerzy Kochanek, naczelnik Obwodowego Urzędu Miar w Olsztynie, ok. 1953 r.
Źródło: *100 lat Głównego Urzędu Miar*, oprac. GUM, „Analityka” 2019, nr 2, rok (XX), s. 66.

zaistniała potrzeba zatrudnienia dodatkowo co najmniej dwóch techników⁵⁹. Z kolei sam budynek wymagał „bezwłocznego remontu”⁶⁰.

Po uruchomieniu administracji miar w Olsztynie, przyszła kolej na Kętrzyn⁶¹. W tym celu do dawnego Rastenburga delegowany został kierownik olsztyńskiego urzędu miar – Możanowicz. Dotarł on do miasta, odszukał budynek ponemieckiego urzędu, jednak zastał tam lokatorów, którzy otrzymali od miasta przydziały na zasiedlenie⁶². Powstanie urzędu w budynku dawnej, niemieckiej administracji miar było zatem niemożliwe. Powstał co prawda urząd w Kętrzynie w bliżej nieznannej lokalizacji, który sprawnie funkcjonował⁶³, jednocześnie rozpoczęła się batalia GUM

⁵⁹ Archiwum Głównego Urzędu Miar w Warszawie (dalej: AGUM), t. Terenowa administracja miar podstawy prawne, *Sprawozdanie Dyrektora inż. Maksymiliana Walda z działalności Okręgowego Urzędu Miar w Warszawie za rok 1956*, 05.01.1957, bez numeru, maszynopis, s. 10.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 11.

⁶¹ Archiwum Obwodowego Urzędu Miar w Kętrzynie (dalej: AObwUMK), dokumenty luźne, *Ministerstwo Przemysłu i Handlu Główny Urząd Miar, Wykaz mienia, położonego na Ziemiach Odzyskanych, nie będącego obecnie w administracji Okręgowego Urzędu Miar w Gdańsku i nie należącego do kategorii przedsiębiorstw, wymienionych w art. 3 ust.1 lit.A pkt 1–9 i lit.C ustawy z dnia 3.1.1946 r. (Dz.U.R.P. Nr 3 poz. 17)*, z dn. 30 lipca 1947 r., nr 47.IV.B.572.37.

⁶² AObwUMK, dokumenty luźne, *Pismo Kierownika Obwodowego Urzędu Miar w Olsztynie do Pana Naczelnika Okręgowego Urzędu Miar w Gdańsku w sprawie budynku b. mien. Niem. w Kętrzynie*, z dn. 8 października 1947 r., nr 47.335.1, a także: AObwUMK, dokumenty luźne, *Pismo Kierownika Obwodowego Urzędu Miar w Olsztynie do Pana Naczelnika Okręgowego Urzędu Miar w Gdańsku w sprawie budynku b. mien. Niem. w Kętrzynie*, z dn. 26 kwietnia 1948 r., nr 48.156.1, maszynopis.

⁶³ Świadczy o tym korespondencja pomiędzy OUM w Gdańsku, a urzędem w Kętrzynie.

wespół z OUM w Gdańsku z władzami miasta o odzyskanie budynku⁶⁴. Wsiedlenie lokatorów oraz całkowite odzyskanie budynku nastąpiło 30 czerwca 1951 r.⁶⁵ i prawdopodobnie od tej daty Obwodowy Urząd Miar w Kętrzynie funkcjonuje w budynku przy ulicy Limanowskiego 11. Od początku swej działalności urząd borykał się nie tylko z kłopotami lokalowymi, ale także z brakiem odpowiedniego sprzętu oraz wyszkolonej kadry. Z zapisów archiwalnych wynika, że pierwszym kierownikiem został Stanisław Gocłowski.

Podczas tworzenia urzędów polskiej administracji miar, następował także podział terytorialny, który podlegał pod daną jednostkę. Obwodowy Urząd Miar w Elblągu obsługiwał „miasto Elbląg oraz powiaty: elbląski, malborski, sztumski i kwidzyński województwa gdańskiego”⁶⁶, Obwodowy Urząd Miar w Olsztynie obsługiwał miasto Olsztyn oraz powiaty: „olsztyński, braniewski, pasłęcki, działdowski, suski, nowomiejski, ostródzki, lidzbarski, szczycieński, nidzicki, morąski i iławecki”⁶⁷, natomiast Obwodowy Urząd Miar w Kętrzynie obsługiwał miasto Kętrzyn oraz powiaty: „kętrzyński, bartoszycki, reszelski, mrągowski, piski, giżycki i węgorzewski”⁶⁸.

Każdy z powstałych urzędów otrzymywał do dyspozycji określone cechy, którymi posługiwał się podczas legalizowania przyrządów pomiarowych. Cecha składała się ze znamienia urzędu⁶⁹, roku w którym następowała legalizacja, a także z cech zabezpieczających na które składała się cecha ze znamionami urzędu. Na trop cech, jakimi posługiwały się omawiane urzędy po wojnie, udało się mi wpaść dzięki pismu Zakładu Energetycznego w Kaliszu, wystosowanego do GUM, który rozesłał je do wszystkich okręgowych urzędów miar w Polsce. Sprawa dotyczyła kradzieży liczników energii elektrycznej z tegoż zakładu oraz zapytania, jakimi cechami posługują się dane urzędy.⁷⁰

⁶⁴ Przykładowe pisma: AOBUUMK, dokumenty luźne, *Pismo Naczelnika Okr. AM w Gdańsku do Ob. Burmistrza m. Kętrzyna z dn. 6 sierpnia 49 w sprawie budynku przy ul. Limanowskiego 11. – opróżnienie z mieszkańców*, nr 9.1962; AOBUUMK, dokumenty luźne, *Pismo Dyrektora Głównego Urzędu Miar do Ministerstwa Administracji Publicznej w Warszawie w sprawie budynku dla AM w Kętrzynie z dn. 23.8.1949 r.*, nr 49.IVB1179.1; AOBUUMK, dokumenty luźne, *Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej Departament Osiedleńczy do Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie Wydział Osiedleńczy dot. nieruchomości dla Administracji Miar w Kętrzynie z dn. 12 września 1949 r.*, Nr OsM/2576/a/6; AOBUUMK, dokumenty luźne, *Pismo Urzędu Wojewódzkiego Olsztyńskiego Wydział Osiedleńczy do Starostwa Powiatowego Referat Osiedleńczy dot. nieruchomości dla Administracji Miar w Kętrzynie z dn. 22 września 1949 r.*, L.Dz.N/26/134/49.

⁶⁵ AOBUUMK, dokumenty luźne, *Pismo Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kętrzynie Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w sprawie rozdysponowania mienia nierolniczego na obszarze Ziemi Odzyskanych i b. W.M. Gdańska*, nr 5.17, z dnia 27 czerwca 1951 r.

⁶⁶ AOUMG, t. Okręg warszawski, k. 187, *Pismo Dyrektora OUM w Gdańsku z dn. 25 września 1961 r. do Spółdzielni Pracy Wag.-Ślus.-Mech. „Automat” w Słupsku*, nr 61.IV.3732.1, maszynopis.

⁶⁷ AOUMG, t. Okręg warszawski, k. 4, *Podział terytorialny Obw.UM Okręgu Warszawskiego z dn. 7 stycznia 1959 r.*, nr 58.5140.1, maszynopis.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Była to stylizowana tarcza z literami RP (Rzeczpospolita Polska) oraz cyframi po bokach tarczy: z lewej numer oznaczający konkretny Okręgowy Urząd Miar, a z prawej numer oznaczający konkretny Obwodowy Urząd Miar.

⁷⁰ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 61, *Pismo Dyrektora GUM z dn. 26 sierpnia 1948 r. do PP. Naczelników Okr. AM z wyjątkiem Okr. 7 w sprawie stemple leg. do wytłaczania*, nr 48.IVB 870.9, maszynopis.

Tabela 1 Wykaz stempli stosowanych w OUM w Gdańsku w latach 1945–1948.

Rok	Nazwa urzędu	Oznaczenia stempli urzędowych zabezpieczających i rocznych
1945	OUM Gdańsk, Obw.UM Gdańsk i Ekspozytura	18DR*1
	Obw.UM Gdynia	4RP2
	Obw.UM Słupsk	3DR5 i roczny „45” niemiecki
1946	OUM Gdańsk	18DR*1, 4RP2, 4RP12
	Obw.UM Gdańsk i Ekspozytura	18DR*1, 4RP2
	Obw.UM Gdynia	4RP2
	Obw.UM Słupsk, Obw.UM Elbląg, Obw.UM Olsztyn	dwustronny roczny „46”
1947	OUM Gdańsk	4RP2, 4RP12 potem 8RP*
	Obw.UM Gdańsk	4RP2 potem 8RP1
	Obw.UM Gdynia	4RP2 potem 8RP2
	Obw.UM Elbląg, Obw.UM Olsztyn, Obw.UM Słupsk	dwustronny roczny „47” potem 8RP3, 8RP4, 8RP5
1948	OUM Gdańsk	8RP*
	Obw.UM Gdańsk	8RP1
	Obw.UM Gdynia	8RP2
	Obw.UM Elbląg	8RP3
	Obw.UM Olsztyn	8RP4
	Obw.UM Słupsk	8RP5

Dzięki odpowiedzi na zapytanie⁷¹ autor stworzył powyższe tabelaryczne zestawienie, w którym zostały podane wszystkie podległe jednostki pod gdańską administrację miar, a interesujące urzędy zostały zaznaczone pogrubioną czcionką. Jak wynika z powyższego wykazu zaraz po wojnie stosowane były niemieckie stemple, które stopniowo wycofywano, zastępując w miarę możliwości polskimi, ale przedwojennymi, ewentualnie stosowano dwustronny stempel roczny. Dopiero od marca 1947 r. urzędy zaopatrzone zostały w stemple o znamionach stosownych do numeracji okręgu, czyli 8 z literami RP oraz cyfrowym wyróżnikiem dla danego obwodu. Od roku 1948 stosowano już tylko nowe, polskie cechy. W zestawieniu brakuje Obwodowego Urzędu Miar w Kętrzynie, który miał trudności z utworzeniem i prawdopodobnie korzystał z cech olsztyńskich.

⁷¹ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 69, *Pismo Naczelnika OUM w Gdańsku z dn. 30 września 1948 r. do Pana Dyrektora GUM w Bytomiu w sprawie stemple leg. do wytłaczania*, nr pf 8.22.3, maszynopis.

Wszystkie wyżej opisane urzędy funkcjonowały nie tylko stacjonarnie, ale i wyjazdowo pod postacią Objazdowych Urzędów Miar, co umożliwiała legalizację narzędzi pomiarowych przez osoby czy instytucje nie mogące przywieźć swych przyrządów bezpośrednio do urzędu. Aby taki urząd mógł działać w terenie, naczelnik każdego z urzędów opracowywał plan wyjazdów, porozumiewał się z lokalnymi władzami oraz publikował ogłoszenia, w których znajdowała się informacja o terminie przyjazdu, ilości dni oraz o godzinach obsługi interesantów. Często informowało się także lokalnych naprawców wag, by przygotowali swe warsztaty na wzmożony ruch klientów. Ogłoszenia były także zamieszczane w Dziennikach Wojewódzkich⁷², choć zdarzały się przypadki nie zamieszczenia ogłoszenia z winy władz⁷³ lub pewnych opóźnień z winy urzędu. Informacje wysyłano także do lokalnych większych firm, młynów, tartaków, gospodarstw hodowli trzody, a także do innych instytucji państwowych (np. Poczta Polska, Polskie Koleje Państwowe itp.)⁷⁴. Objazdy musiały być tak zorganizowane, aby nie przeszkadzały w żniwach⁷⁵. Na terenach (Gołdap, Olecko, Elk), do których nie udało się dotrzeć urzędnikom z Olsztyna czy Kętrzyna w formie objazdowych urzędów miar, delegowani byli urzędnicy z Białegostoku⁷⁶. Na początku interweniował do GUM naczelnik z OUM w Gdańsku, stwierdzając, że to jest jemu podległy teren i on powinien wypełniać zadania administracji miar, jednak okazało się, że nie dysponował ani dostateczną ilością ludzi, ani samochodem by tam dojechać. Urzędnicy z Białegostoku, z racji nadwyżek kadrowych, w pierwszych latach po wojnie, nadzorowali ten teren, za pozwoleniem zarówno GUM, jak i OUM w Gdańsku⁷⁷.

Z uwagi na wspomniane braki kadrowe, przy jednoczesnej potrzebie codziennej obsługi ludności lokalnej w budynkach urzędu, każdy wyjazd w teren oraz organizacja urzędów objazdowych wiązała się z nieobecnością jednej lub nawet dwóch

⁷² AOUMG, t. Organizacja Administracji Miar 45–61r., k. 50, *Pismo Naczelnika OUM w Gdańsku do Redakcji Olsztyńskiego Dziennika Wojewódzkiego przy Urzędzie Wojewódzkim w Olsztynie z dn. 29 kwietnia 1950 r. w sprawie zarządzenia o następczej legalizacji – umieszczenie w Dzienniku Wojewódzkim*, nr 50.1164.3, maszynopis.

⁷³ W tej sprawie musiał interweniować Główny Urząd Miar w Warszawie pisząc specjalne pismo do Urzędu Rady Ministrów by interweniowało w Prezydium Wojewódzkich Rad Narodowych.

⁷⁴ Na przykład: AOUMG, t. Organizacja Administracji Miar 45–61r., k. 19, *Pismo Naczelnika Okręgowego Urzędu Miar w Gdańsku do Dyrekcji P.K.P. w Olsztynie z dn. 3 maja 1950 r. w sprawie planu podróży Obj.UM*, nr 50.1233.1, maszynopis; AOUMG, t. Organizacja Administracji Miar 45–61r., k. 20, *Pismo Naczelnika Okręgowego Urzędu Miar w Gdańsku do Dyrekcji Poczty i Telegr. w Olsztynie z dn. 3 maja 1950 r. w sprawie planu podróży Obj.UM*, nr 50.1233.1, maszynopis.

⁷⁵ AOUMG, t. Organizacja Administracji Miar 45–61r., k. 50, *Pismo Naczelnika Okręgu Administracji Miar w Gdańsku do Ob. Kierownika Obw.UM w Olsztynie z dn. 28.03.50 w sprawie uwzględnienia w planach podróży Obj.UM4 przerwy na żniwa*, nr 50.742.1, maszynopis.

⁷⁶ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 37, *Pismo Naczelnika Okr. AM w Warszawie do Pana Naczelnika Okr. AM w Gdańsku w sprawie terytorialnego podziału zakresu działania władz A.M. z dn. 31 stycznia 1946 r.*, nr 46.73.5, maszynopis. A także: AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 47, *Pismo Naczelnika Okr. AM w Warszawie do Pana Naczelnika Okr. AM w Gdańsku w związku z pismem tut. z dn. 31.1.46 r. Nr 46.73.5, sprawa: organizacja Obj.UM w roku 1946*, nr 46.198.3, maszynopis.

⁷⁷ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 48, *Pismo Naczelnika Okr. AM w Gdańsku do Pana Naczelnika Okr. AM w Warszawie w sprawie organiz. Obj.UM na terenie pow. Elk, Olecko i Gołdap*, 2.3.46, nr 46.198.3, maszynopis.

Ryc. 8. Tablica olsztyńskiego Objazdowego Urzędu Miar z godłem i godzinami pracy urzędu. Odnaleziona przez autora i przechowywana w Urzędzie Miar w Olsztynie. Fot. R. Roguszka

osób. Aby tego uniknąć stosowano metodę „pożyczania” urzędników z sąsiednich urzędów. Jeśli, dla przykładu, Obwodowy Urząd Miar w Olsztynie organizował na swoim terenie urząd objazdowy, wówczas wyznaczał jedną osobę, która pełniła obowiązki kierownika takiej jednostki, a do pomocy obsługi interesantów delegowano po jednej osobie z urzędu w Elblągu i jednej z urzędu w Kętrzynie, nie wyłączając woźnych⁷⁸. Tak stworzony zespół przez wiele dni musiał współpracować ze sobą oraz przemieszczać się pomiędzy zaplanowanymi miejscowościami wraz z całym objazdowym wyposażeniem urzędu, na który mogło się składać np. tona wzorców masy, kasa, stemple, druki itp. Rolą miast i miasteczek goszczących takie urzędy terenowe było zapewnienie urzędnikom odpowiedniego lokalu, co w warunkach powojennych było niezwykle trudne i na co często narzekali urzędnicy w swych sprawozdaniach. Informacja ludności o takich urzędach oraz obowiązku legalizacji narzędzi

⁷⁸ Przykładowe dokumenty: AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 64, *Pismo Kierownika Obw. UM w Elblągu do Ob. Kierownika Obw. Urzędu Miar w Kętrzynie z dn. 13 lipca 1951 r. w sprawie delegowania ob. Weinerja na Obj.UM6.*, nr 51/328.1, maszynopis; AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 67, *Pismo Kierownika Obw. UM w Kętrzynie do Ob. Kierownika Obw. Urzędu Miar w Elblągu z dn. 14 lipca 1951 r. w sprawie Objazdowego Urzędu Miar 4 – termin rozpoczęcia pracy*, nr 51.227.1, maszynopis; AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 69, *Pismo Naczelnika OUM w Gdańsku do Ob. Weinerja A., woźnego w Obw.UM w Elblągu z dn. 24 lipca 51 w sprawie delegacji do ObjUM4*, nr 51.2276.3, maszynopis; AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 71, *Protokół przekazania obowiązków kierownika Objazdowego Urzędu Miar Nr 4 dla Kochanka od Goćłowskiego z dn. 1 września 1951 r.*, bez numeru, maszynopis.

pomiarowych spadała na barki władz lokalnych, z których nie wszystkie wywiązywały się należycie, o czym świadczą zapisy w sprawozdaniach, np. „Komunikacja utrudniona. Teren rzadko zaludniony, ludność oporna, punktów za mało. Ze strony władz samorz. zainteresowanie słabe. Jedyne powiat w którym żaden Urząd Pocztowy nie zgłosił n.m.⁷⁹ do legalizacji mimo upomnień”⁸⁰.

Bardzo ciekawie przedstawia się podległość administracyjna Obwodowych Urzędów Miar w Olsztynie i Kętrzynie. Jak zostało wspomniane wyżej, ziemie dawnych Prus Wschodnich, włączone do Polski miały podlegać terytorialnie pod Okręgowy Urząd Miar w Gdańsku, jednak w dokumentach archiwalnych jest kilka nieścisłości, które są warte odnotowania oraz dokładniejszego przebadania w przyszłości. Na archiwalnych drukach, pismach czy książkach teled adresowych podległość wygląda zupełnie inaczej niż przedstawia to korespondencja między Naczelnikiem OUM w Gdańsku, a Kierownikami Obwodowych Urzędów Miar w Olsztynie i Kętrzynie. Pierwszą ciekawostką jest różnica adresu olsztyńskiego urzędu. Otóż w 1949 r. Obw. UM w Olsztynie podlegał pod administrację miar w Gdańsku, natomiast na w wykazie numerów i telefonów jego adres to Kortów⁸¹. Jak już wspominao wyżej urząd znajdował się w kwietniu już na ulicy Lubelskiej 4. Można założyć zatem, że jest błąd w druku, ewentualnie druk tego zbioru teled adresowego odbył się już po przenosinach urzędu do nowej siedziby. Oczywiście mogła zaistnieć również taka sytuacja, że urząd tymczasowo zajmował dwa lokale, z których ten w Kortowie niebawem zwolnił, przenosząc się na ulicę Lubelską. Kolejnymi ciekawostkami są przynależności terytorialne, zarówno Obw.UM w Olsztynie, jak i Kętrzynie, pod OUM w Warszawie w latach 1952⁸², 1953⁸³, 1959⁸⁴ oraz 1963⁸⁵. Jednak korespondencja zwierzchnia oraz zwrotna nadal kierowana była z i do gdańskiego okręgu. W dokumentach nie znaleziono do tej pory żadnego wyjaśnienia tej sprawy. Prawdopodobnym wydaje się, że podległości terytorialne były regulowane pomiędzy Głównym urzędem Miar, a powstającymi Okręgowymi Urzędami na szczeblu wewnątrz urzędowym, albowiem dopiero w 1952 r. w Monitorze Polskim z dnia 9 stycznia pojawiło się Zarządzenie

⁷⁹ Skrót n.m. oznacza narzędzia miernicze.

⁸⁰ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 75, *Sprawozdanie opisowe z czynności Obj UM3...*, s. 1.

⁸¹ Pisownia oryginalna za: AGUM, t. Terenowa administracja miar podstawy prawne, *Zbiór Zarządzeń Administracyjnych dla Urzędów Miar. Adresy i numery telefonów urzędów miar z 4 czerwca 1949 r.*, ZZA Og.Zb.Nr 49/28, s. 3.

⁸² Patrz: AGUM, t. Terenowa administracja miar podstawy prawne, *Zbiór Zarządzeń Administracyjnych dla Urzędów Miar. Adresy i numery telefonów urzędów miar z 1 lutego 1952 r.*, ZZA Og.Zb.Nr 52/2, s. 1; a także *Zarządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dnia 9 stycznia 1952 r. w sprawie ustalenia zakresu właściwości terytorialnej okręgowych i obwodowych urzędów miar oraz ich siedzib*, M.P. 1952, nr 7, poz. 65, s. 106–109.

⁸³ AGUM, t. Terenowa administracja miar podstawy prawne, *Zbiór Zarządzeń Administracyjnych dla Urzędów Miar. Adresy i numery telefonów urzędów miar z 4 lipca 1953 r.*, ZZA Og.Zb.Nr 53/20, s. 1.

⁸⁴ AOUMG, t. Organizacja Administracji Miar 45–61r., k. 3, *Okręgowy Urząd Miar w Warszawie – Podział terytorialny Obw.UMUM Okręgu Warszawskiego z dnia 7 stycznia 1959 r.*, bez numeru, maszynopis.

⁸⁵ AGUM, t. Terenowa administracja miar podstawy prawne, *Zbiór Zarządzeń Administracyjnych dla Urzędów Miar. Adresy i numery telefonów urzędów miar z 2 stycznia 1963 r.*, ZZA Og.Zb.Nr 63/1, s. 1.

Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego w sprawie ustalenia zakresu właściwości terytorialnej okręgowych i obwodowych urzędów miar oraz ich siedzib⁸⁶, jako pierwsze udokumentowane poświadczenie podziału⁸⁷.

W kolejnych latach rozpoczęto wprowadzać drastyczne cięcia oraz oszczędności w administracji publicznej⁸⁸. W pierwszej kolejności ograniczono rozmowy telefoniczne⁸⁹, następnie wyjazdy służbowe (delegacje) w tym organizacje Objazdowych Urzędów Miar⁹⁰, w dalszej kolejności nakazano oszczędność opału, prądu i wody. Ministerstwo Handlu wewnętrznego wydało także specjalne zarządzenie w sprawie zabezpieczania tajemnicy służbowej oraz określania spraw jawnych, poufnych i tajnych⁹¹. Określało ono np. sposób wysyłania drogą pocztową tajnych dokumentów, zapakowanych w dwie koperty, z których zewnętrzna powinna wyglądać jak zwyczajny list, a wewnętrzna powinna być zalakowana z adnotacją „tajne”. Ponadto nakazano także aby zachować ścisłą tajemnicę podczas wysyłania meldunków o wykonaniu planów gospodarczych⁹², np. trzyletniego planu odbudowy itp. Kolejnym dokumentem było pismo w sprawie uspołecznionych warsztatów naprawy wag, które zalecało promowanie ich przed prywatnymi warsztatami, poprzez wywieszanie ogłoszeń, oraz promowanie ich podczas informowania klientów⁹³. W 1962 r. podpisano pismo o właściwej wydajności czasu pracy, które zobowiązywało urzędników do maksymalnego wykorzystywania roboczo-godzin, które pracodawcy zobowiązani byli często kontrolować⁹⁴.

Naturalnie, polska administracja miar nie zakończyła swojej działalności z dniem 17 czerwca 1966 r., czyli w dniu wejścia ustawy likwidującej Główny Urząd Miar w Warszawie. Na jego miejsce powołano Centralny Urząd Miar i Jakości (CU-MiJ)⁹⁵. Zmianie uległa nie tylko nazwa, ale także poszerzono działalność urzędu, który od tej pory miał zajmować się także sprawami jakości surowców, materiałów,

⁸⁶ Zarządzenie Przewodniczącego Państwowej..., s. 106.

⁸⁷ Przeglądając archiwalia nie znaleziono wcześniejszego zapisu regulującego w sposób ustawowy podziału terenów podległych poszczególnym Okręgowym i Obwodowym Urzędom Miar.

⁸⁸ AOUMG, t. Budżet. Wykonanie budżetu. Roczne sprawozdanie rachunkowo-kasowe, *Pismo Dyrektora GUM do Ob. Naczelników Okr. UMUM z dn. 2 kwietnia 1962 r.*, nr 62.VII.1449.1, maszynopis.

⁸⁹ AOUMG, t. Organizacja Administracji Miar 45–61r., k. 70, *Pismo Naczelnika OUM w Gdańsku odnośnie rachunku telefonicznego Obw.UM nr 5 oraz wykorzystywania telefonu do celów prywatnych, data wysyłki pisma 27.10.48*, maszynopis.

⁹⁰ AOUMG, t. Plany inwestycyjne na l. 1949–50, k. 4, *Pismo Dyrektora OUM w Gdańsku do Ob. Naczelników Obw. UMUM Okr. 6 w sprawie limitu wydatków na Obj.UM w 1957 r. z dn. 14 kwietnia 1957 r.*, nr 57.V.1027.1, maszynopis.

⁹¹ AOUMG, t. Organizacja Administracji Miar 45–61r., k. 119, *Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 02.12.1949 r. w sprawie zabezpieczenia ochrony tajemnicy państwowej*, nr o-VI-75/49, maszynopis.

⁹² AOUMG, t. Organizacja Administracji Miar 45–61r., k. 122, *Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 18.11.1949 r. w sprawie zachowania tajemnicy w meldunkach o wykonaniu planów gospodarczych*, nr o-VI-63/tja/49, maszynopis.

⁹³ AOUMG, t. Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52, k. 160, *Pismo Dyrektora GUM w Warszawie do Ob. Naczelników Okr. UMUM w sprawie uspołecznionych warsztatów naprawy wag z dn. 9 grudnia 1950 r.*, nr 50 IV 1528.1, maszynopis.

⁹⁴ AOUMG, t. Administracja–Organizacja–Adm. Miar ok 1959–60, k. 15, *Pismo Dyrektora OUM w Gdańsku do Naczelników Wydziałów OUM w Gdańsku w sprawie zwiększenia odpowiedzialności za czas pracy z dn. 2 kwietnia 1962 r.*, nr 62.VII.1449.1, maszynopis.

⁹⁵ *Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o utworzeniu Centralnego Urzędu Jakości i Miar*, Dz.U. 1966, nr 23, poz. 147.

półwyrobów i wyrobów gotowych. Ostatecznie uregulowana została także podległość, niezależnej jednostki z przedwojennymi korzeniami, komunistycznym władzom. Dzięki temu powstała „nowoczesna” i w pełni socjalistyczna administracja, sterowana odgórnie, wzorowana na podobnym układzie funkcjonującym w ZSRR.

Wprowadzony przez Niemców nowoczesny i wzorowany na francuskim, system metryczny nie tylko przyjął się w powstającym Cesarstwie Niemieckim, spajając oddzielne dotąd państwa niemieckie posiadające różne systemy miar⁹⁶, ale także przetrwał obie wojny światowe i był nadal rozwijany, ale już pod szyldem polskiej administracji miar. Oczywiście samo wprowadzenie miar metrycznych nie było łatwe, zarówno w Niemczech jak i w Polsce. Pierwsze dziesięciolecie powojenne charakteryzowało się w Polsce brakami kadrowymi, brakami specjalistycznych szkoleń, niewielką ilością przyrządów kontrolnych, przepisów i stempli. Jednak główną bolączką był brak pieniędzy. Brakowało kredytów na odbudowę i remonty, a także na rozbudowę, zakupy sprzętu i wypłaty dla pracowników. Cięcia budżetowe nie omijały wyjazdów służbowych, oszczędzano także na ogrzewaniu, wodzie, papierze i na czym tylko się dało. Dopiero w latach 60. sytuacja powoli ulegała poprawie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Głównego Urzędu Miar w Warszawie

- teczka Terenowa administracja miar podstawy prawne.

Archiwum Okręgowego Urzędu Miar w Gdańsku

- teczka Budżet. Wykonanie budżetu. Roczne sprawozdanie rachunkowo-kasowe.
- teczka Administracja–Organizacja–Adm. Miar ok 1959–60.
- teczka Okręg warszawski.
- teczka Organizacja Administracji Miar 45–61r.
- teczka Organizacja Urzędu po wojnie 1946–52.
- teczka Plany inwestycyjne na l. 1949–50.

Archiwum Obwodowego Urzędu Miar w Kętrzynie

- dokumenty luźne.

Amtsblatt der Physikalisch-Technischen Reichsanstalt, *Bestimmungen des Maß- und Gewichtsgesetzes sowie der Eichordnung*, Berlin, 1938, t. 1–4.

Konwencja dotycząca utworzenia i utrzymania Międzynarodowego Biura Miar, wraz z regulaminem, podpisana w Paryżu dnia 20 maja 1875 r. (przystąpienie zgłoszone zgodnie z ustawą z dnia 18 marca 1925 r.), Dz.U. 1925 nr 87 poz. 608.

Maß- und Gewichtsordnung, Deutsches Reichsgesetzblatt Band, 1908, nr 33.

Maß- und Gewichtsgesetz, Deutsches Reichsgesetzblatt Band, Berlin, 13.12.1935.

Ustawa o wprowadzeniu miar i porządku wagowego dla Związku Północnoniemieckiego z 17 sierpnia 1868 r., nr 737, Bawaria 26 listopada 1871 r.

Ustawa z dnia 17 czerwca 1966 r. o utworzeniu Centralnego Urzędu Jakości i Miar, Dz.U. 1966, nr 23, poz. 147.

⁹⁶ To samo zadanie systemowi metrycznemu przypadło w Polsce, odzyskującą niepodległość w 1918 r. Jednym z pierwszych dekretów, podpisanych przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, był „Dekret o miarach” z dnia 19 lutego 1919 r.

Zarządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dnia 9 stycznia 1952 r. w sprawie ustalenia zakresu właściwości terytorialnej okręgowych i obwodowych urzędów miar oraz ich siedzib, M.P. 1952, nr 7, poz. 65.

Źródła archiwalne prasowe

Brand Ulrich, *Die Eichstempel der deutschen Handelsgewichte und Präzisionsgewichte ab 1871*, „Bad Emser Hefte zur Mass- und Gewichtskunde” 2001, nr. 21, 2001.

Fala świetlna – miarą metra. Sześcian wody – miarą kilograma, „Tygodniowy Dodatek Ilustrowany. Świat się zmienia. Życie Olsztyńskie” 1949, nr 29 (628) z 30 I.

Gajewski Zdzisław, *Główny Urząd Miar z siedzibą w Bytomiu*, „Dziennik Zachodni” 1945, nr 159 z 25 VII.

Kontrola wag i odważników dała rewelacyjne wyniki w Olsztynie, „Życie Olsztyńskie” 1947, nr 71 z 11 VII.

Ku uwadze kupców i spółdzielni, „Wiadomości Mazurskie. Pismo codzienne” 1947, nr 21 (332) z 28 I.

„Namslsruer Kreisblatt” 1884, nr 16 z 17 IV, s. 1.

Rozwój Kortowa idzie w parze z rozwojem kryzysu mieszkaniowego w Olsztynie, „Życie Olsztyńskie” 1947, Nr 163, z 11 X.

Wiadomości z Warmii i dalszych stron, „Gazeta Olsztyńska” 1895, nr 51 z 26 VI.

Z bliska i z daleka. Olsztyn, 16 lipca 1900, „Gazeta Olsztyńska” 1900, nr 83 z 17 VII.

Zaludni się folwark Kortowo. Projekt i możliwości wykorzystania cennego obiektu, „Wiadomości Mazurskie” 1946, nr 219 (230) z 23 IX.

Opracowania

Barański Andrzej, *100 lat Głównego Urzędu Miar*, Warszawa 2019. Block Walter, *Messen und Wägen. Ein Lehr- und Handbuch insbesondere für Chemiker*, Leipzig, 1928.

Borzymiński Jerzy, *Międzynarodowy Układ Jednostek Miar – międzynarodowy projekt o najdłuższej historii*, „Metrologia i Probiernictwo. Biuletyn Głównego Urzędu Miar”, 2016, nr 1 (12).

Domino Jerzy, *Budownictwo urzędowe*, Historia Elbląga, t. IV (1918–1945), red. Marek Andrzejewski, Gdańsk 2001.

Drąg Kaja, *145 lat Konwencji Metrycznej*, „Metrologia i Probiernictwo. Biuletyn Głównego Urzędu Miar” 2020, nr 1 (24).

Geiselberger Siegmund, *Die Entwicklung des Mess- und Eichwesens in Deutschland von 1800 bis 1945*, Pressglas-Korrespondenz, 2002, nr 5.

Jonaszek Danuta, *Okręgowy Urząd Miar w Gdańsku wczoraj i dziś*, „Zeszyt Historyczny Głównego Urzędu Miar” 2019.

Kröger Uwe, *Das Eichwesen in Schleswig-Holstein seit 1859 und die Bildung der Eichdirektion Nord. Ein Beitrag zur Geschichte des Eichwesens*, „Beihefte zur Zeitschrift für Metrologie” 2009, nr 9.

Kröger Uwe, *Die Einführung einer Maß- und Gewichtsordnung 1868 bis 1872. Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Schleswig-Holstein*, „Informationen zum Eichwesen” 2016, nr 1.

Meyer-Stoll Cornelia, *Die Maß- und Gewichtsreformen in Deutschland im 19. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Rolle Carl August Steinheils und der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, München 2010.

Tomkiewicz Ryszard, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945–1956*, Olsztyn 2003.

Płoski Adam, *Śladami dziedzictwa techniki*, „Olsztyński Rocznik Konserwatorski. Architektura i sztuka 1918–1945” 2015.

Schröter Klaus, *Die Bedeutung von Maß, Waage und Gewicht in der Geschichte der Stadt Schwelm und ihrer Umgebung*, Schwelm 2018.

Źródła internetowe

Chronik des Eichens und der Eichämter in Bremen, <https://www.eichamt.bremen.de/aufgaben/historisches/chronik-1607> (dostęp: 6 I 2023 r.).

Rastenburg, Bankmannstraße, Eichamt, <https://bildarchiv-ostpreussen.de/suche/index.html?ids=2703> (dostęp: 2.11.2022 r.).

Wydział Zamiejscowy w Elblągu, <https://gdansk.gum.gov.pl/umg/wydzialy-zamiejscowe/elblag/3864,Wydzial-Zamiejscowy-w-Elblagu-WZ4.html> (dostęp: 2.11.2022 r.).